

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

QEYRİ-NEFT SEKTORUNDA QISAMÜDDƏTLİ KREDİTLƏŞMƏNİN TƏŞKİLİ VƏ ONUN BANK RİSKLƏRİNƏ TƏSİRİ

İxtisas: 5312.01 – Sahə iqtisadiyyatı
Elm sahəsi: İqtisad elmləri
İddiaçı: **Emil Mirdamət oğlu Seyidov**

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün
təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Bakı – 2026

Dissertasiya işi Odlar Yurdu Universitetinin İqtisadiyyat kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: iqtisad elmləri doktoru, professor
Mübariz Məmmədhüseyn oğlu Bağirov

Rəsmi
opponentlər: iqtisad elmləri doktoru, dosent
Nailə Rauf qızı Əliyeva
iqtisad elmləri üzrə fəlsəfə doktoru
Fuad Zeydulla oğlu Cabbarov
iqtisad elmləri üzrə fəlsəfə doktoru
Vüqar Faiq oğlu Namazov

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin nəzdində fəaliyyət göstərən FD 2.10 Dissertasiya şurası

**Dissertasiya şurasının
sədri:**

İqtisad elmləri doktoru, professor
Yaşar Atakişi oğlu Kəlbiyev

**Dissertasiya şurasının
elmi katibi:**

imza

İqtisad elmləri üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Suqra İnqilab qızı Hübətova

**Elmi seminarın
sədri:**

imza

İqtisad elmləri doktoru, dosent
Ramil Zahid oğlu Hüseyn

İŞİN ÜMUMİ XARAKTERİSTİKASI

Mövzunun aktuallığı. İqtisadi ədəbiyyatlardan məlum olduğu kimi kreditləşmə bankların apardığı aktiv əməliyyatlar içərisində xüsusi çəkiyə malikdir. 2020-ci ilin məlumatlarına əsasən Amerika Birləşmiş Ştatlarının banklarının gəlirlərinin 70%-ə qədəri kredit və lizinq, yaponiya banklarının gəlirlərinin 50%-ə qədəri kredit, Kanada banklarının gəlirlərinin 65%-ə qədəri kredit və faktoring, Böyük Britaniya banklarının gəlirlərinin 68%-ə qədəri kredit, Almaniya banklarının gəlirlərinin 80%-ə qədəri kredit və lizinq əməliyyatlarının nəticəsində əldə olunur. Kredit əməliyyatları üzrə belə yüksək səviyyədə gəlirin əldə olunması kreditin malik olduğu parametrlər əsasında mümkün olmuşdur. Bunun əsas səbəbi kreditlərin təkrar istehsal prosesində aktiv iştirak edərək yeni dəyər yarada bilməsi xarakteri ilə bağlıdır.

Hal-hazırda ölkəmizdə banklar tərəfindən iqtisadiyyatın kreditləşməsi prosesi ləngimmiş bir xarakterdədir. Bunun əsas səbəbi isə real sektorda fəaliyyət göstərən iqtisadi subyektlərin çoxunun qeyri-stabil maliyyə vəziyyətində olmasındadır. Elə bunun nəticəsidir ki, ölkə iqtisadiyyatına məcmu kredit qoyuluşların son maliyyə böhranı öncəsi mövcud olan bir səviyyəyə hələ çatmamışdır. Böhranın ilk ili olan 2015-ci ildə ölkə iqtisadiyyatına kredit qoyuluşlarının həcmi maksimuma, yəni 21730,4 mln manata çatmış, sonrakı illərdə isə onun həcmi azalaraq 2020-ci ilin sonuna 14530,4 mln manata enmişdir. İqtisadiyyatın sahələrində baş vermiş tənəzzül nəticəsində 2015-2016-cı illər ərzində məcmu kredit qoyuluşları əvvəlki il ilə müqayisədə uyğun olaraq 24,3% və 28,5% azalaraq 2017-ci ilin sonuna 11757,8 mln manata qədər enmişdir. Sonrakı bərpə illərində, yəni 2018-2019-cu illərdə isə müəyyən səviyyədə artım müşahidə olunsada böhran öncəsi səviyyəyə müəyyən olunmamışdır.

Ölkə iqtisadiyyatının real sektorunda yaranmış olan qeyri-sabit maliyyə vəziyyəti bu sektorda kreditləşmənin mütərəqqi üsullarının tətbiq edilməsini zərurətə çevirir. Bu sahədə qısa bir zamanda səmərəli nəticələrin əldə olunması üçün ən vacib şərtlərdən biri iqtisadi subyektlərdə vəsait çatışmazlığını çevik və operativ qaydada təmin edə biləcək qısamüddətli kreditləşmənin tətbiq olunmasından ibarət ola bilər. Qısamüddətli kreditləşmənin müxtəlif formalarının, o cümlədən kontokorrent, overdraft, overnayt, açıq kredit xətti, akkreditiv, faktoring

kimi formalarının geniş şəkildə tətbiq edilməsi kredit bazarında yüksəlişə səbəb ola bilər.

Məlum olduğu kimi kredit bazarında kredit resurslarından istifadə olunmasını məhdudlaşdıran bir sıra səbəblər mövcuddur ki, onun təsiri altında real sektorda fəaliyyət göstərən əmtəə istehsalçıları və ya xidmət sahələrində çalışanlar kredit resurslarına kifayət dərəcədə maraq göstərmirlər. Nəticədə həmin sahələrdə geriləmələr təkrarlanır. Kredit resurslarından istifadəni məhdudlaşdıran amillər bir çox hallarda bank riskləri yaradırlar ki, onların aradan qaldırılması günün aktual probleminə çevrilir.

Qeyd edilən məhdudlaşdırıcı amilləri aradan qaldırmaq və kredit resurslarına əlçatanlığın mümkün variantlarının reallaşdırılması yolları öz əksini Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 6 noyabr tarixli fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasında maliyyə xidmətlərinin inkişafına dair Strateji Yol Xəritə”sində tapmışdır. Bu sənəddə yuxarıda həll edilən problemləri həll etmək üçün zəruri istiqamətlər olan bank sisteminin kapitallaşması və yüksək, zəruri likvidliyin təmin edilməsi, qeyri-işlək aktivlərin restrukturizasiyası, sığorta bazarının inkişafı, maliyyə inkluzivliyinin gücləndirilməsi, banklararası pul bazarının aktivliyinin artırılması və s. aktual məsələlər kimi qeyd olunmuşdur.

Ölkə iqtisadiyyatında aparılan iqtisadi siyasətin prioritetinə çevrilən qeyri-neft sektorunun sürətli inkişaf etdirilməsi, bu sahənin qısamüddətli kredit resursları ilə mütəmadi təmin olunması, bu proses zamanı ortaya çıxan risklərin aradan qaldırılması günün aktual məsələlərindən birinə çevrilmişdir. Diversifikasiya siyasətinin mühüm bir elementinə çevrilən, qeyri-neft sektorunda qısamüddətli kreditləşmənin mütərəqqi qaydada tətbiq olunması vasitəsi ilə real sektorun inkişafı bu gün mühüm, aktual problem olaraq qalır.

Problemin öyrənilmə səviyyəsi. Qeyri-neft sektorunda qısamüddətli kreditləşmənin tətbiqi zərurəti, onun mexanizm və formaları, onun nəzəri və praktiki, metodoloji aspektlərinə dair məsələlər həm xarici, həm də Azərbaycanlı alimlərin tədqiqat əsərlərində araşdırılmışdır.

Azərbaycan alimləri olan Z.F.Məmmədovun, M.M.Bağirovun, E.M.Sadiqovun, A.E.Kərimovun, R.A.Bəşirovun, Ş.Ə.Abdullayevin, Z.H.İbrahimovun, A.A.Babayevin və başqalarının ayrı-ayrı əsər və tədqiqatlarında ölkə iqtisadiyyatının müxtəlif sahələrində kreditləşmənin mühüm formalarının tətbiqinə dair məsələlər öz əksini tapmışdır.

Avropa və Amerika iqtisad məktəbinin nümayəndələri olan B.Lexsis, Timoti Y.Kox, J.Matuk, M.M.Yampolski, C.M.Keyns, M.Fridmen, Adam Smit, David Rikardo və başqaları kreditləşmənin müxtəlif aspektlərinə, onun məzmun və əhəmiyyətinə, təşkili prinsiplərinə, iqtisadiyyatdakı roluna, iqtisadi dinamikaya təsirinə və s. dair çoxsaylı əsərlər yaratmışlar.

Eyni zamanda rus iqtisad məktəbinin nümayəndələri olan E.V.Tixomirova, V.İ.Rıbin, Q.S.Panova, N.I.Sivulski, V.M.Usoskin, V.V.Qolosov, N.B.Çxadadze, O.V.Motovilov, E.B.Şirinskaya, İ.D.Mamonova, B.N.Dobrov, B.A.Çelnokov, A.V.Çinenkov və başqaları bazar iqtisadiyyatı şəraitində kreditləşməyə dair xeyli sayda, müxtəlif məzmunlarda əsərlər yaratmışlar.

Adları yuxarıda qeyd edilən həm Azərbaycanlı, həm də xarici ölkə alimlərinin kredit əməliyyatlarına, kreditləşmə mexanizminə, kreditin texnologiyasına dair yaratmış olduğu əsərlər yüksək nəzəri, metodoloji və həmçinin praktiki əhəmiyyətə malikdirlər. lakin həmin əsərlərdə qeyri-neft sektorunda qısamüddətli kreditləşmənin təşkili, onun tənzimlənməsi və onun bank risklərinə təsiri məsələləri kompleks halda baxılmamışdır. Məhz bu səbəbdən də tərəfimizdən Azərbaycanda qeyri-neft sektorunda qısamüddətli kreditləşmənin təşkili və onun kredit risklərinə təsiri probleminin öyrənilməsi əsas məqsəd kimi tədqiqatda qarşımıza qoyulmuşdur.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın əsas məqsədi Azərbaycan iqtisadiyyatında qeyri-neft sektorunda qısamüddətli kreditləşmənin təşkili və onun bank risklərinə təsiri probleminin öyrənilməsindən, bank risklərinin yaratdığı mənfi meyillərin aradan qaldırılması yollarının müəyyən edilməsindən ibarətdir. Tədqiqatda müəyyən edilmiş bu məqsədə çatmaq üçün aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulmuşdur:

- ölkəmizin iqtisadiyyatında qeyri-neft sektorunda qısamüddətli kreditləşmənin təşkilinin nəzəri və metodoloji məsələlərinin araşdırılması;
- bazar iqtisadiyyatı şəraitində qısamüddətli kreditləşmənin bank risklərinə təsiri vasitələrinin araşdırılması;
- müsbət meyillərinin ölkəmizin iqtisadiyyatında tətbiq edilməsi məqsədilə qısamüddətli kreditləşmə sisteminin inkişafının xarici təcrübəsinin öyrənilməsi;
- ölkəmizdə qeyri-neft sektorunda qısamüddətli kreditləşmənin müasir

vəziyyətinin ətraflı təhlilini aparmaq məqsədilə onun tətbiqibnin normativ-hüquqi bazasının mövcud vəziyyətinin öyrənilməsi;

- 2005-2020-ci illərin göstəriciləri əsasında qısamüddətli kreditləşmə bazarında müasir vəziyyətini təhlilinin aparılması;
- kreditləşmə prosesinə təsir edən əsas göstəricilər arasındakı koppeliasiya nəzərə alınmaqla qısamüddətli kreditləşmənin müasir vəziyyətinin ekonometrik qiymətləndirilməsi;
- qısamüddətli kreditləşmənin təsiri altında yaranan potensial bank risklərinin aradan qaldırılması məqsədilə qısamüddətli kreditlərin ehtiyat mənbələrinin müəyyən edilməsi;
- aparılmış geniş təhlillər nəticəsində mövcud risklərin aradan qaldırılmasının təkmilləşmə istiqamətlərinin müəyyən edilməsi.

Tədqiqatın obyektı. Tədqiqatın obyektı olaraq Azərbaycan Respublikası iqtisadiyyatında qeyri-neft sektorunda tətbiq edilən qısamüddətli kreditləşmə sistemi seçilmişdir.

Tədqiqatın predmeti. Ölkəmizin iqtisadiyyatında tətbiq edilən qısamüddətli kreditləşmənin müasir vəziyyətinin təhlili, onun nəticələrinin ekonometrik qiymətləndirilməsi, onun qanunauyğunluqları, onun səmərəli tətbiqini şərtləndirən amillərin müəyyən edilməsinin üsul, qayda və bu əsasda formalaşan iqtisadi münasibətlərdən ibarətdir.

Tədqiqatın nəzəri və metodoloji əsaslarını Azərbaycan və xarici ölkə alimlərinin, tədqiqatçıların, praktiki sahədə çalışanların qısamüddətli kreditləşməyə dair olan, bu prosesin təşkil, idarə edilməsi, tənzimlənməsinə həsr olunmuş tədqiqatları, Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi tərəfindən qəbul olunmuş qərarlar, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərman və sərəncamları, Nazirlər kabinetinin qərarları, həmçinin Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının İdarə Heyəti tərəfindən təsdiq edilmiş metodoloji, normativ aktlar, qaydalar, məlumatlar və hesabat göstəriciləri təşkil edir.

Tədqiqat metodları. Tədqiqat zamanı tədqiqatın sistemli və kompleks yanaşma, analitik və sintetik uçot və təhlil üsullarından, induksiya və deduksiya metodlarından, dinamika sıralarının təhlilindən, analitik-hesablama metodundan, müqayisəli təhlil, müqayisə, sintez və balans metodlarından istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın informasiya bazası. Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının, Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin illik

hesabat göstəriciləri, həmçinin ölkəmizdə kreditləşmə prosesini tənzimləyən qanunvericilik və normativ aktları, monoqrafik tədqiqatlar, müxtəlif səviyyəli elmi-nəzəri və elmi praktiki konfrans materialları, şəxsi müşahidə materialları və internet resursları təşkil edir.

Müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar. Aparılan araşdırma və təhlillər nəticəsində əldə olunmuş yeniliklərdən irəli gələn bir sıra müddəalar müdafiəyə çıxarılır.

1. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində qısamüddətli kreditləşmənin bank risklərinə təsiri.
2. Azərbaycan iqtisadiyyatında qısamüddətli kreditləşmənin müasir vəziyyətinin təhlili əsasında əldə olunmuş nəticələr, həmçinin aparılmış ekonometrik qiymətləndirmələrin nəticələri.
3. Qısamüddətli kreditləşmə zamanı yaranan bank risklərinin aradan qaldırılması məqsədilə qısamüddətli kreditlərin ehtiyat mənbələrinin müəyyən edilməsi
4. Bank risklərinin aradan qaldırılmasının təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

Tədqiqatın elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir:

- qeyri-neft sektorunda qısamüddətli kreditləşmənin nəzəri və metodoloji məsələləri müxtəlif ölkə alimlərinin yanaşmaları əsasında təhlil edilmiş, onun əhəmiyyəti və inkişafdakı rolu araşdırılmış, onun əsas müddəaları əsaslandırılmışdır;
- bazar münasibətləri şəraitində qısamüddətli kreditləşmənin təsiri altında yaranan bank riskləri araşdırılmış, riskin əsas parametrləri müəyyən edilmiş, riskləri yaradan səbəblərin iqtisadi mahiyyəti müəyyənləşdirilmişdir;
- aparılmış geniş təhlillər nəticəsində qısamüddətli kreditləşmənin xarici təcrübəsinin müsbət meylləri müəyyən edilmiş, onun əsas elementlərinin ölkəmizdə tətbiqi ilə bağlı təkliflər verilmişdir;
- Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatında həyata keçirilən qısamüddətli kreditləşmənin normativ-hüquqi bazası geniş təhlil edilmiş, onun təkmilləşdirilməsi istiqamətində dəyərli təkliflər verilmişdir;
- 2005-2020-ci illəri əhatə edən dövr ərzində kredit bazarında mövcud olmuş dinamika əsasında qısamüddətli kreditləşmənin müasir vəziyyəti geniş təhlil olunmuş, onun təkmilləşdirilməsi istiqamətində təkliflər irəli sürül müşdür;
- qısamüddətli kreditləşmənin müasir vəziyyətini xarakterizə edən əsas

göstəricilərin bazsında ekonometrik qiymətləndirmə aparılmış, bu prosesin gələcəkdə yaxşılaşması istiqamətində yeni təkliflər verilmişdir;

- qısamüddətli kreditləşmədə yaranan bank risklərinin aradan qaldırılması məqsədilə qısamüddətli kreditlərin ehtiyat mənbələri müəyyən edilmiş, onlardan səmərəli istifadə edilməsi üçün mütərəqqi üsullar təklif olunmuşdur;
- aparılan təhlil və araşdırma nəticəsində qısamüddətli kreditləşmədə yaranan risklərin aradan qaldırılmasının yolları müəyyən edilmiş, onların təkmilləşdirilməsi istiqamətində təkliflər verilmişdir.

Tədqiqatın nəzəri və təcrübi əhəmiyyəti. Dissertasiya vasitəsilə aparılan tədqiqat nəticəsində əldə olunan nəzəri-konseptual müddəalar, ayrı-ayrı parametrlər üzrə irəli sürülən təkliflər və həmçinin elmi cəhətdən əsaslandırılan tövsiyələr respublikamızın iqtisadiyyatında qısamüddətli kreditləşmənin daha da inkişaf etdirilməsi, bu sistemin tənzimlənməsi, həmçinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində qəbul edilə biləcək proqram, proqnozların və reallaşdırılacaq layihələrin hazırlanmasında geniş şəkildə istifadə oluna bilər.

Paralel olaraq tədqiqat əsərinin materialları ali təhsil müəssisələrində həm bakalavr, həm də magistr pilləsində təhsil alan tələbələrin tədrisi prosesində, konkret olaraq “Pul və banklar”, “Bank işi”, “Bank əməliyyatları”, “Müasir bank məhsulları və xidmətləri”, “Pul-kredit sisteminin nəzəri və praktiki aspektləri” və s. fənlərin tədrisində geniş şəkildə tətbiq edilə bilər.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı. Dissertasiya işi Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin Odlar Yurdu Universitetində yerinə yetirilmişdir.

Tədqiqatın nəticələrinin tətbiqi. Dissertasiyanın nəticələri və əsas nəzəri və praktiki müddəaları 2018-2021-ci illər ərzində müxtəlif beynəlxalq və respublika əhəmiyyətli konfrans, simpozium və seminarlarda müəllif tərəfindən məruzə olunaraq geniş şəkildə müzakirə olunmuşdur.

Tədqiqat nəticəsində dərc olunmuş materiallar. Tədqiqat nəticəsində dissertasiya işi üzrə 6,4 çap vərəqi olmaqla 8 adda elmi məqalə və tezislər çap olunmuşdur.

Tədqiqat işinin həcmi və quruluşu. Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, nəticə və ədəbiyyat siyahısından ibarət olmaqla 1,5 intervalla kompyuter

yazısında 145 səhifəni əhatə etməklə 11 cədvəl və 1 sxemi özündə birləşdirir. Ədəbiyyat siyahısı 130 mənbədən ibarətdir.

Dissertasiyanın struktur bölmələrinin həcmi ayrılıqda qeyd olunmaqla dissertasiyanın işarə ilə ümumi həcmi: Üz qabığı və mündəricat, giriş 12774 işarə, I fəsil 73.054 işarə, II fəsil 74.233 işarə, III fəsil 36.336 işarə, nəticə 10.282 işarə, istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı, Dissertasiyanın işarə sayı, cədvəllər istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı və ixtisarların siyahısı istisna olmaqla 216.679 işarədir.

MÜDAFİƏYƏ ÇIXARILAN ELMİ MÜDDƏALAR

1. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində qısamüddətli kreditləşmənin bank risklərinə təsiri.

Qısamüddətli kreditləşmənin təşkili banklarda həyata keçirilən kredit siyasətinin bir hissəsi olmaqla yüksək əhəmiyyətə malikdir. Qısamüddətli kreditləşmə bank tərəfindən aparılan kredit siyasətinin tərkib hissəsi olmaq etibarilə, iqtisadi subyektlərdə qısamüddətli kredit məbləğinin müəssisənin plan üzrə ehtiyatlarının və xərclərinin müəyyən edilmiş və istifadə edilən həcmi ilə sıx əlaqəni əks etdirir.

Qısamüddətli kreditləşməyə dair nəzəri yanaşmalara diqqət yetirdikdə görürük ki, kreditləşmənin bu növündən müəssisənin dövriyyəsinə istifadə edilməsi bankın kredit risklərinin optimal surətdə idarə olunmasına şərait yaradır. Çünki bu risklər birbaşa müəssisənin, yəni borcalanın kapital dövriyyəsi ilə əlaqədar olaraq yarana bilər. Bu həm də kreditləşmənin mühüm elementi olan onun metodu ilə bağlıdır.

Tərəfimizdən qısamüddətli bank kreditləşməsinin nəzəri məsələlərinə dair apardığımız tədqiqat və araşdırmalar göstərir ki, kreditləşmənin bu növünü heç də müəssisənin dövriyyə kapitalının hərəkəti ilə eyniləşdirmək olmaz. Baxmayaraq ki, qısamüddətli kreditləşmənin parametrləri əsaslı surətdə müəssisənin dövriyyə kapitalının tam dövretməsi qanunauyğunluğu ilə müəyyən edilir, o həmçinin əmtəə istehsalçılarının dövriyyə vəsaitlərinin faktiki həcmiminin yığılıb, formalaşdırılması ilə də sıx əlaqədardır.

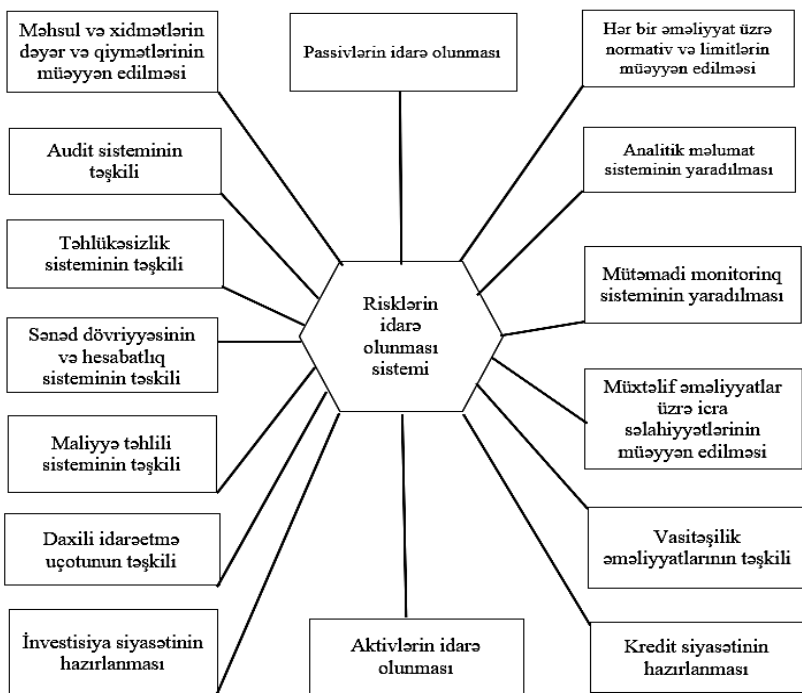
Qeyri-neft sektorunda qısamüddətli kreditləşmənin obyekt dedikdə, bu sahədə dövlətin kredit siyasətinin prioritetinə çevrilmiş olan iqtisadiyyatın sektor və sahələri başa düşülür. Bu sahə və sektorlar neft və qaz kompleksi ilə əlaqədə olmayan və iqtisadi diversifikasiyanın həyata

keçirildiyi obyektlərdən ibarət olurlar.

Qeyri-neft sektorunda qısamüddətli kreditləşmənin metodu dedikdə kreditləşmənin prinsiplərinə uyğun olaraq kredit resurslarının müəssisənin kapital dövriyyəsinə iştirakının ayrı-ayrı üsulları başa düşülür. Bu üsullar həm müştəriyə kreditin verilməsi, həm də kreditin qaytarılması prosesinin kreditin iqtisadi subyektin pul dövriyyəsinə iştirakının qayda və qanunlarına adekvat olmalıdır. Çünki kreditləşmə metodu kreditləşmə prosesinin ən vacib elementlərindən biridir və bu prosesin digər elementlərinin xarakterini müəyyən edən bir iqtisadi amildir.

Bazar iqtisadiyyatı dövründə qısamüddətli kreditləşmənin xüsusi ssuda hesabında qalıqlar üzrə kreditləşmə metodu vasitəsilə icra edildikdə bir sıra çatışmazlıqlar risklərin yaranması ilə nəticələnir və özünü pul vəsaitlərinin verilməsinin diskret və fasiləli formalarının tətbiq edilməsi ilə yaranır. Bu əlamət isə əmtəə istehsalçılarının kapitalının dövriyyəsinin fasiləsizliyinin qanunauyğunluğuna ziddiyyət təşkil edir. Bu həm də kreditləşmə obyektlərinin çoxluğu halında daha bariz təzahür edir. Çünki kreditləşmə obyektlərinin çoxluğu vəziyyətində müəssisənin ödəmə dövriyyəsinin süni şəkildə parçalanması, bölünməsi baş verir. Nəticədə təqdim edilən ssudaların ayrı-ayrı növlərinin bir-biri ilə kifayət dərəcədə əlaqələndirilməsi, uyğunlaşdırılması mümkün olur. Bu isə öz növbəsində müxtəlif bank risklərinin yaranmasına gətirib çıxarır.

Aparılan araşdırmalar göstərir ki, bazar iqtisadiyyatı şəraitində qısamüddətli kreditləşmə zamanı yaranan bank riskləri daha çox kredit risklərindən ibarət olur. Onun yaratmış olduğu mənfi meyllər isə sonradan digər risklər üçün zəmin yaratmış olur. Buna görə də qeyd edilənlər nəzərə alınmaqla bankların kredit risklərinin idarə edilməsi səmərəli nəticələrin əldə edilməsi istiqamətində zərurətə çevrilir. Bu istiqamətdə risklərin idarə edilməsi hər şeydən əvvəl qısamüddətli kreditləşmənin daha mobil, çevik mexanizminin istifadə edilməsi əsasında qurulmalıdır. Bu sistemin, yəni risklərin idarə edilməsi sisteminin yaradılması kredit siyasətinə uyğun olaraq kreditləşmənin səmərəli metodunun müəyyən edilməsi, kreditləşmənin səmərəli metodunun müəyyən edilməsi, kreditləşmənin normativ tənzimlənməsinin müasir metodlarının tətbiq edilməsi və təkmilləşdirilməsi, kreditləşmənin daha çevik və səmərəli üsullarının tətbiq edilməsi, kredit resurslarından düzgün, səmərəli istifadəyə nəzarətin vaxtlı-vaxtında və keyfiyyətlə icra olunması vasitəsilə həyata keçirilməlidir.

Sxem 1. Risklərin idarə olunması sisteminin elementləri

Mənbə: Beynəlxalq Valyuta Fondunun materialları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Sxem 1-dən aydın olur ki, banklarda mövcud olan risklərin minimallaşdırılması və eyni zamanda potensial risklərin qarşısının alınması beynəlxalq aləmdə artıq uzun müddətdir ki, tətbiq edilən risklərin idarə olunması sistemi vasitəsi ilə həyata keçirilir. Burada əks olunduğu kimi risklərin idarə edilməsi sisteminin ən zəruri və ilkin elementləri birinci növbədə bankın passivlərinin, ikincisi isə aktivlərinin idarə edilməsidir. Çünki, bu iki mühüm göstərici arasında zəruri asılılıq, uyğunluq yaradılmazsa risklər qaçılmaz olur. Banklarda idarəetmə zamanı passiv və aktivlərin bütün parametrlər üzrə, xüsusən də məbləğ və müddət üzrə uyğunlaşdırılması ən vacib şərtidir. Belə uyğunluq banklarda fəaliyyətin ən mühüm göstəriciləri olan likvidlik, rəqabətqabiliyyətlik, mənfəətlilik və rentabellik səviyyələrinin yüksəlməsinə gətirib çıxarır ki, bu da sonda risklərin minimuma endirilməsini təmin edir.

Dünya bank təcrübəsi göstərir ki, banklarda risklərin yaranması bir çox səbəblərdən baş verir. Bunlara xarici və daxili amillər, təşkilati, iqtisadi və digər amillər aid edilir. Bu çoxsaylı amillərin təsiri altında yaranan risklərin hər biri üzvi surətdə əlaqədə olduğu digər riskləri yaradırlar. Bu baxımdan bank fəaliyyətində rast gəlinən aşağıdakı risklər mövcud olur: maliyyə riskləri, funksional risklər və bank fəaliyyətinə dair xarici risklər. Risklərin bu cür təsnifatlaşmasına müxtəlif iqtisadi ədəbiyyatlarda və tədqiqat əsərlərində rast gəlinir.¹

2. Azərbaycan iqtisadiyyatında qısamüddətli kreditləşmənin müasir vəziyyətinin təhlili əsasında əldə olunmuş nəticələr, həmçinin aparılmış ekonometrik qiymətləndirmələrin nəticələri.

Kreditləşmə sistemində istifadə edilən həm uzunmüddətli, həm də qısamüddətli kreditlər eyni iqtisadi mahiyyət və məzmun daşısalar da istifadə olunduqları zaman iqtisadi subyektlər üçün fərqli səviyyədə sərəfə yarada bilirlər. Çünki qısamüddətli kreditlər istənilən iqtisadi subyektin ödəmə dövryyəsinə operativ qaydada daxil olaraq yeni dəyər yarada bilər, borcalanın vəsaitə olan ehtiyaclarını operativ qaydada ödəyə bilər, özünün kapitalyaratma funksiyasını operativ qaydada icra edərək, tərəflər arasında bağlanmış olan kredit müqaviləsində göstərilən şərtlər icra olunmaqla geri qaydır. Beləliklə qısamüddətli kreditlər bir tərəfdən operativ qaydada iqtisadi subyektin pula olan tələbatını ödəyir, digər tərəfdən isə iqtisadiyyatda ən mühüm göstəricilərdən biri olan əmtəə dövryyəsinə həm genişləndirir, həm də sürətləndirir. Məhz bu parametrlərinə görə qısamüddətli kreditləşmənin iqtisadiyyatdakı müasir vəziyyətinin geniş təhlil olunması və ondan istifadənin nəticələrinin qiymətləndirilməsi vacibdir.

Tərəfimizdən aparılan tədqiqatın məqsəd və vəzifələrinə uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasında 2005-2023-cü illər ərzində kredit təşkilatlarının müddətlər üzrə həm milli valyutada, həm də xarici valyutada kredit qoyuluşlarının dinamikasının təhlili zəruridir.

Tədqiqatımızın məqsəd və vəzifələrinə uyğun olan ən mühüm məsələlərdən biri də kredit bazarında 2005-2023-cü illər ərzində milli valyutada verilən kreditlərdə qısamüddətli və uzunmüddətli kreditlərin pay nisbəti dinamikasının təhlilinin aparılmasıdır.

¹ *Введение в управление кредитным риском: Пер.с англ. – М.:Price Waterhouse, 2014, 334 стр. (с.267)*

Cədvəl 1. 2005-2020-ci illər ərzində Azərbaycan Respublikasında kredit təşkilatlarının milli valyutada kredit qoyuluşlarında qısamüddətli və uzunmüddətli kreditlərin pay dinamikası

İllər	Cəmi kreditlər mln.man	O cümlədən milli valyutada mln.man	O cümlədən			
			Qısamüddətli kreditlər		Uzunmüddətli kreditlər	
			Cəmi	Xüsusi çəkisi %-lə	Cəmi	Xüsusi çəkisi %-lə
2005	1441.0	542.9	353.1	65.03	189.8	34.97
2006	2362.7	1170.5	597.4	51.0	573.1	49.0
2007	4681.8	2513.7	1066.4	42.4	1447.3	57.6
2008	7191.3	3672.9	1346.9	36.7	2326.0	63.3
2009	8407.5	4886.2	1452.7	29.7	3433.5	70.3
2010	9163.4	5865.3	1523.8	26.0	4341.5	74.0
2011	9850.3	6326.5	1901.0	30.0	4425.5	70.0
2012	12243.7	8422.8	2514.3	29.8	5908.5	70.2
2013	15422.9	11076.7	2297.4	20.7	8779.3	79.3
2014	18542.6	13505.7	2494.2	18.46	11011.5	81.54
2015	21730.4	10994.5	1773.8	16.13	9220.7	83.87
2016	16444.6	8663.1	1362.4	15.7	7300.8	84.3
2017	11757.8	6953.6	1030.6	14.82	5923.0	85.18
2018	13020.3	8073.6	1510.2	18.7	6563.3	81.3
2019	15298.2	10000.8	1659.6	16.6	8341.2	83.4
2020	14530.4	10204.0	1754.2	17.2	8449.8	82.8
2021	17119,8	12696,5	2246,0	17,7	10450,5	82,3
2022	20184,0	16194,3	2838,2	17,5	13356,1	82,5
2023	23979,1	19538,7	3279,8	16,8	16258,9	83,2

Mənbə: Cədvəl müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Cədvəl 1-dən görünür ki, təhlil edilən illər ərzində bu göstəricinin də dinamikası volotil olmuşdur. Bu volotilliyin səbəbi ölkə iqtisadiyyatının sahə və sektorlarında aparılan iqtisadi siyasətin məqsəd və istiqamətlərindən, həmin siyasətin prioritetlərindən, sahələrin inkişaf səviyyəsindən, hər bir sahədə fəaliyyət göstərən iqtisadi subyektlərin inkişaf səviyyəsindən, həmin subyektlərin qısamüddətli dövriyyə vəsaitlərinə olan ehtiyaclarının səviyyəsindən, eləcə də kredit təşkilatlarının həmin ehtiyacları ödəyə bilmək qabiliyyətindən və s. asılıdır. Cədvəl 1-nin göstəricilərindən aydın olur ki, təhlil edilən 2011-ci ildə əvvəlki il ilə müqayisədə qısamüddətli kreditlərin xüsusi çəkisi 4% artaraq 30%-ə çatmışdır. Bu göstərici təhlil edilən dövrün sonuncu ili də daxil olmaqla qısamüddətli kreditlərin xüsusi çəkisinin ən yüksək olduğu sonuncu il

olmuşdur. Belə ki, onun səviyyəsi mütəmadi olaraq ilbəil azalaraq 2012-ci ildə 29,8%, 2013-cü ildə 20,7%, 2014-cü ildə 18,46%, 2015-ci ildə 16,13%, 2016-cı ildə 15,7%, 2017-ci ildə 14,82%, 2018-ci ildə 18,7%, 2019-cu ildə 16,6%, 2020-ci ildə 17,2%, 2021-ci ildə 17,7%, 2022-ci ildə 17,5%, 2023-cü ildə isə yenidən azalaraq 16,8% təşkil etmişdir.

Təhlillər göstərir ki, dinamikası araşdırılan göstəricinin azalan meylə malik olması kredit sistemində aparılan siyasətin məqsəd və vəzi-fələrindən, onun prioritetlərindən asılı olaraq mövcud olmuşdur. Kredi-torların uzunmüddətli layihə və proqramları maliyyələşdirmə istəkləri, maraqları, onlara üstünlük vermələri, həm xüsusi vəsaitlərdən, həm də cəlb olunmuş vəsaitlərdən uzunmüddətli, strateji planda səmərəli istifadə etmək maraqları ilə əlaqədar olaraq reallaşdırılmışdır. Nəticədə təhlil edi-lən son on il ərzində uzunmüddətli kreditlərin xüsusi çəkisi qısamüddətli kreditlərin xüsusi çəkisini üstələyərək 80%-dən çox olmuşdur. Bunun əsas səbəbi qısamüddətli kreditlərin səviyyəsinin volotil olması ilə, həmçinin bu növ kreditləşmədə olan vəsaitlərin təkrar yerləşdirilməsinin kreditorlar üçün çətin və riskli olması ilə bağlı olmuşdur.

Təhlili zəruri olan vacib göstəricilərdən biri də 2005-2023-cü illər ərzində respublikamızda kredit təşkilatlarının müddətlər üzrə xarici valyutada kredit qoyuluşlarının dinamikasından ibarətdir. (Cədvəl 2).

Cədvəl 2. 2005-2020-ci illər ərzində Azərbaycan Respublikasında kredit təşkilatlarının xarici valyutada kredit qoyuluşlarında qısamüddətli və uzunmüddətli kreditlərin pay dinamikası

İllər	Cəmi kreditlər mln.man	O cümlədən xarici valyutada mln.man	O cümlədən			
			Qısamüddətli kreditlər		Uzunmüddətli kreditlər	
			˘Cəmi	Xüsusi çəkisi (%)	Cəmi	Xüsusi çəkisi (%)
2005	1441.0	898	560.1	62.4	337.9	37.6
2006	2362.7	1192.2	544.6	45.7	647.6	54.3
2007	4681.8	2168.1	583.1	27.0	1585.0	73.0
2008	7191.3	3518.4	949.0	26.9	2569.4	73.0
2009	8407.5	3521.3	907.2	25.7	2614.0	74.3
2010	9163.4	3298.1	1043.3	31.6	2254.8	68.4
2011	9850.3	3523.8	1050.2	29.8	2473.6	70.2

Cədvəl 2-nin ardı

2012	12243.7	3820.9	994.0	26.0	2826.9	74.0
2013	15422.9	4346.3	1038.1	23.9	3308.2	76.1
2014	18542.6	5037.0	1437.2	28.5	3599.8	71.5
2015	21730.4	10735.9	3523.5	32.8	7212.4	67.2
2016	16444.6	7781.4	2115.6	27.2	5665.9	72.8
2017	11757.8	4804.2	1070.7	22.3	3733.5	77.7
2018	13020.3	4946.7	1184.9	24.0	3761.8	76.0
2019	15298.2	5297.4	1259.1	23.7	4038.2	76.3
2020	14530.4	4326.4	720.7	16.6	3605.7	83.4
2021	17119.8	4423.4	955.9	21.6	3467.4	78.4
2022	20184.0	3989.7	770.8	19.3	3218.8	80.7
2023	23979.1	4440.4	811.4	18.3	3629.0	81.7

Mənbə: Cədvəl Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Cədvəl 2-nin göstəricilərindən görünür ki, 2005-2023-cü illərdə məcmu kredit qoyuluşlarının tərkibində xarici valyutada kredit qoyuluşlarının (manatla ekvivalentində) xüsusi çəkisinin səviyyəsi volotil olmuşdur.

Bu cədvəlin göstəricilərini təhlil etdikdə görürük ki, təhlil edilən dövr ərzində xarici valyutada kredit qoyuluşlarında qısamüddətli kreditlərin xüsusi çəkisi azalma ilə müşahidə edilən dinamikaya malik olmuşdur. Bu göstərici ən yüksək səviyyəyə 2005-ci ildə malik olaraq 62,4% təşkil etmişdir. Növbəti illərdə isə qısamüddətli kreditlərin xüsusi çəkisi ilbəil azalaraq təhlilə cəlb edilən sonuncu 2023-cü ildə 18,3% təşkil etmişdir. 2006-cı ildən başlayaraq dörd il dalbadal təhlil edilən göstəricinin səviyyəsi azalmışdır. Belə ki, 2006-cı ildə əvvəlki ilə nəzərən azalma 16,7%, 2007-ci ildə 18,7%, 2008-ci ildə 0,10%, 2009-cu ildə isə 1,2% səviyyəsində olmuşdur. 2008-2009-cu illər böhranının təsiri nəticəsində yaranan mənfi meyllərin aradan qaldırılması istiqamətində iqtisadi fəallığın qismən də olsa artması səbəbindən 2010-cu ildə əvvəlki ilə nəzərən qısamüddətli kreditlərin məbləği 136,1 mln manat artmış, nəticədə onun xüsusi çəkisi 5,9% artaraq 31,6%-ə çatmışdır. Növbəti üç il ərzində qısamüddətli kreditlərin xüsusi çəkisində yenidən azalma baş vermişdir. Belə ki, 2011-ci ildə bu səviyyə 1,8% azalaraq 29,8%-ə, 2012-ci ildə 3,8% azalaraq 26%-ə, 2013-cü ildə isə 2,1% azalaraq 23,9%-ə enmişdir. Növbəti böhran illərində, yəni 2014 və 2015-ci illərdə kreditlərdə

dollarlaşmanın yüksəlməsi, əhalinin banka olan etibarının azalması, kreditorların uzunmüddətli kreditlərə meylinin azalması və s. nəticəsində qısamüddətli kreditlərin xüsusi çəkisi artmışdır. Belə ki, əvvəlki il ilə müqayisədə təhlil edilən göstərici 2014-cü ildə 4,6% artaraq 28,5%-ə, 2015-ci ildə 4,3% artaraq 32,8%-ə yüksəlmişdir.

Təhlil edilən sonrakı illər ərzində, yəni böhranın nəticələrinin aradan qaldırıldığı bərpa illərində artıq kreditləşmədə meyllər dəyişmiş və qısamüddətli kreditlərin xüsusi çəkisi azalmışdır. Belə ki, əvvəlki il ilə müqayisədə təhlil edilən göstərici 2016-cı ildə 5,6% azalaraq 27,2%-ə, 2017-ci ildə 4,9% azalaraq 22,3%-ə enmişdir, 2018-ci il ərzində 1,7% artım müşahidə edilsə də sonrakı illərdə yenidən azalma baş vermişdir. 2019-cu ildə bu azalma 0,3% olmaqla təhlil edilən göstəricini 23,7%-ə salmış, 2020-ci ildə 7,1% azalma baş verərək göstəricinin səviyyəsini təhlil edilən illər içərisində ən aşağı səviyyəyə 16,6%-ə salmışdır. 2021-ci ildə bu göstərici ötən illə müqayisədə 32,6% artaraq, payında 21,6%-ə çatsa da, sonrakı son 2 ildə azalmış, payı 2023-cü ildə yenidən 18,3%-ə enmişdir. Qeyd edək ki, təhlil edilən illər içərisində uzunmüddətli kreditlərin xüsusi çəkisi 2020-ci ildə ən yüksək göstəriciyə 83,4%-ə çatmışdır.

İqtisadiyyatın energetika, mədənçıxarma, kimya və təbii ehtiyatlar sahəsinə kredit qoyuluşlarında təhlil edilən 19 il ərzində səkkiz il, yəni 2006, 2010, 2011, 2013, 2014, 2017, 2020 və 2022-ci il istisna olmaqla qalan 11 il ərzində artımla müşahidə edilən dinamika mövcud olmuşdur. Bu sahəyə kredit qoyuluşlarının xüsusi çəkisi təhlil dövrünün əvvəlində, yəni 2005-ci ildə 13% təşkil etsə də dövrün sonunda yəni 2023-cü ildə 3,1% təşkil etmişdir.

İqtisadiyyatın kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və bağçılıq sahəsinə qoyulan kreditlərin məbləği təhlil edilən illər içərisində 2015, 2016, 2017-ci illər, yəni böhran illəri və 2023-cü il istisna olmaqla qalan illər ərzində artmışdır. Əgər bu sahəyə kredit qoyuluşları xüsusi çəki etibarilə dövrün əvvəlində 6,7% təşkil edirdisə, dövrün sonunda bu göstərici 2,2%-ə enmişdir.

Ölkə iqtisadiyyatında ümumi daxili məhsulda payı yüksək olan sahələrdən biri inşaat və tikinti sektoruna kredit qoyuluşlarında 2016, 2017, 2018-ci illər istisna olmaqla, qalan 16 il ərzində artım müşahidə olunmuşdur. Dövrün əvvəlinə bu sahəyə kredit qoyuluşlarının xüsusi

çəkisi 5,7% təşkil etdiyi halda, dövrün sonunda 4,7% təşkil etmişdir. Bunun səbəbi isə ondan ibarətdir ki, ölkədə fəaliyyət göstərən korporativ tikinti şirkətləri kifayət dərəcədə xüsusi vəsaitlərə malikdirlər.

İqtisadiyyatda mühüm yer tutan sahələrdən biri də sənaye və istehsal sektorudur. Bu sahəyə kredit qoyuluşlarında 2011-ci il, 2015-ci il, 2016-cı il, 2017-ci il və 2021-ci il istisna olmaqla qalan illər ərzində artımla müşahidə edilən dinamika olmuşdur. Əgər dövrün əvvəlinə bu sahəyə kredit qoyuluşlarının xüsusi çəkisi 5,8% olmuşdursa, 2020-ci ildə 8,5%-ə qalxmış, dövrün sonuna isə bu göstərici 5,0%-ə enmişdir. Bu dəyişmə sahənin iqtisadiyyatda artan rolunu və onun həcmnin böyüdüynü göstərir.

İctimai həyatımızın, iqtisadiyyatın ən mühüm sahələrindən biri də nəqliyyat və rabitə sektorudur. Bu sahəyə kredit qoyuluşlarında 2009, 2010, 2011, 2016, 2017, 2019, 2020-ci illərdə azalma qalan 9 il ərzində isə artım müşahidə olunmuşdur. Bu sahəyə yönəldilən kreditlərin xüsusi çəkisi dövrün əvvəlinə 8,89% olsa da, dövrün sonuna 5,83%-ə enmişdir. Bunun əsas səbəbi ondan ibarətdir ki, nəqliyyat və rabitə sektoru daimi olaraq mənfəətlə işləyən və davamlı fəaliyyətini əsasən öz vəsaitləri hesabına təmin edə bilən bir sahədir.

İctimai həyatımızın və iqtisadiyyatın ən mühüm sahələrindən biri də nəqliyyat və rabitə sektorudur. Bu sahəyə kredit qoyuluşlarında 2009, 2010, 2011, 2016, 2017, 2019, 2020 və 2021-ci illərdə azalma qalan 11 il ərzində isə artım müşahidə olunmuşdur. Bu sahəyə yönəldilən kreditlərin xüsusi çəkisi dövrün əvvəlinə 8,89% olsa da, dövrün sonuna 5,9%-ə enmişdir. Bunun əsas səbəbi ondan ibarətdir ki, nəqliyyat və rabitə sektoru daimi olaraq mənfəətlə işləyən və davamlı fəaliyyətini əsasən öz vəsaitləri hesabına təmin edə bilən bir sahədir.

İctimai həyatımızda ən mühüm rol oynayan və iqtisadiyyatın inkişafına təkan verən sahələrdən biri də ev təsərrüfatlarıdır. Cədvəldən məlum olur ki, iqtisadiyyata kredit qoyuluşlarında bu sahənin xüsusi çəkisi dövrün əvvəlində 27% olsa da, dövrün sonuna 58,4%-ə qalxmışdır. Bu sahələr içərisində ən yüksək xüsusi çəkidir. Bunun əsas səbəbi isə sahənin dövriyyə vəsaitlərinə olan böyük ehtiyacları ilə və həmçinin əhalinin əlində yığımda olan vəsaitlərin həcmnin az olması ilə əlaqədar olmuşdur. Bu sahədə təhlil edilən illər

içerisində 2009, 2016, 2017 və 2020-ci il istisna olmaqla qalan bütün illər ərzində artım dinamikası mövcud olmuşdur.

Təhlil edilən sahələr içərisində yeganə sahə daşınmaz əmlakın tikintisi və alınması (ipoteka kreditləri daxil olmaqla) sahəsidir ki, burada bütün illər ərzində artımla müşahidə edilən dinamika mövcud olmuşdur. Əgər bu sahəyə kredit qoyuluşlarının xüsusi çəkisi dövrün əvvəlində 2,67% təşkil edirdisə, dövrün sonunda, yəni 2023-cü ildə bu göstərici 15,1%-ə qalxmışdır. Bunun əsas səbəbi bu sahənin əhalinin sosial rifahının yaxşılaşmasının əsas amillərindən birinə çevrilməsindən və ona olan zəruri ehtiyaclardan yaranmışdır. Elə bu sahəyə dövlətin özünün də müdaxiləsi mövcuddur ki, bu da özünü daima artan ipoteka kreditlərində və sosial layihələrin kreditləşdirilməsində göstərir.

Ölkəmizdə real sektora kredit qoyuluşlarında tədqiqatımız üçün təhlili zəruri olan göstəricilərdən biri də digər sahələrə, ictimai təşkilatlara, hökumət idarələrinə, digər sektorlara verilən kreditlərin, eyni zamanda akkreditivlər, zəmanətlər, faktoring əməliyyatları, overdraft üzrə və maliyyə sektoruna verilən kreditlərin dinamikasıdır.

Araşdırmalar nəticəsində qısamüddətli kreditləşməyə aid əsas göstəricilər arasında əlaqələrin ekonometrik qiymətləndirilməsi aparılmışdır. Tərəfimizdən Azərbaycan iqtisadiyyatında 2005-2023-cü illərin göstəriciləri əsasında məcmu kredit qoyuluşlarının ÜDM-ə təsiri qiymətləndirilərək müəyyən olunmuşdur ki, iqtisadiyyata kredit qoyuluşlarının nominal həcmnin 1% artması nominal ÜDM-in 0,67% artmasına səbəb olur. Eyni zamanda tərəfimizdən müəyyən olunmuşdur ki, milli valyutada kredit qoyuluşlarının nominal həcmnin 1% artması nominal ÜDM-in 0,50%, xarici valyutada kredit qoyuluşlarının nominal həcmnin 1% artması isə nominal ÜDM-in 0,08% artması ilə müşayiət olunur. Bunlarla yanaşı tədqiqat vasitəsilə müəyyən olunmuşdur ki, qısamüddətli kredit qoyuluşlarının nominal həcmnin 1% artması nominal ÜDM-in 0,70% azalması, uzunmüddətli kredit qoyuluşlarının nominal həcmnin 1% artması isə nominal ÜDM-in 0,80% artması ilə müşayiət olunur. Bundan əlavə müəyyən olunmuşdur ki, sərbəst bank ehtiyatlarının nominal həcmnin 1% artması iqtisadiyyata məcmu kredit qoyuluşlarının 0,37% artması ilə müşayiət olunur.

3. Qısamüddətli kreditləşmə zamanı yaranan bank risklərinin

aradan qaldırılması məqsədilə qısamüddətli kreditlərin ehtiyat mənbələrinin müəyyən edilməsi.

Qısamüddətli kreditləşmə zamanı yarana bilən risklərin qarşısını almaq üçün banklar bu növ kreditləşməyə yanaşmanı ciddiləşdirməli, qısamüddətli kreditlərdən istifadə edən iqtisadi subyektlərin hər birinin maliyyə vəziyyətinin dinamikası üzərində daimi nəzarət yaratmalı, kreditləşmədə olan vəsaitlərin azad olması anı ilə onun digər iqtisadi subyektlərə təkrar yerləşdirilməsini uzlaşdırmalıdır. Bir sözlə bank özünün aktiv və passivinin bir sıra parametrlər üzrə uzlaşdırılmasını, uyğunlaşdırılmasını daimi olaraq təmin etməlidir. Qısamüddətli kreditləşmə zamanı bankların risklərlə üzləşməməsi üçün onlar daimi olaraq **statik likvidliyi** qorunmalıdırlar. Bu konkret zaman müddətinə və konkret tarixə müəyyən edilən likvidlik formasıdır.

Paralel olaraq bank qısamüddətli kreditləşmə zamanı yarana biləcək risklərdən qaçmaq üçün **dinamik likvidliyi** də nəzarətdə saxlamalıdır. Məlum olduğu kimi dinamik likvidlik uzunmüddətli gələcək fəaliyyət dövrü üçün likvidliyin bütün parametrlərini özündə əks etdirən proqnozu nəzərə alınmaqla müəyyən edilən konkret zaman anına müəyyən edilən likvidlikdir. İqtisadi ədəbiyyatlardan məlum olduğu kimi dinamik likvidliyin iki forması mövcuddur². Bunlardan biri qısamüddətli, digəri isə uzunmüddətli likvidlikdir. Bir qayda olaraq qısamüddətli likvidlik bankın fəaliyyətinə dair yaxın 1-3 ay müddətində onun vəziyyətini əks etdirən proqnoz bazasında müəyyən edilir. Uzunmüddətli likvidlik isə müddət etibarilə altı aydan başlayaraq bir il müddətində olan dövr üçün mövcud olan, hazırlanan proqnoz bazasında müəyyən edilir.

Qısamüddətli kreditləşmədə baş verə biləcək risklərin aradan qaldırılmasında ehtiyat mənbələrinin yaradılması istiqamətində mühüm amillərdən biri də sərbəst bank ehtiyatlarından kontokorrent kredit formasında istifadə olunması ola bilər. 2005-2023-cü illərin əsas göstəricilərini təhlil etdikdə görürük ki, həmin illər ərzində ölkə iqtisadiyyatında pul bazasına daxil olan və əsaslı xüsusi çəkiyə malik olan sərbəst bank ehtiyatları artımla müşahidə edilən dinamikaya malik olmuşdur. (Cədvəl 3).

² Bağırov M.M. "Banklar və bank əməliyyatları" (Ali məktəblər üçün dərslik). Bakı, "Nurlan", 2013, səh.348

Cədvəl 3. 2005-2020-ci illər ərzində Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatına kredit qoyuluşunun və müxbir hesablardakı sərbəst bank ehtiyatlarının dinamikası (mln manatla)

№	İllər	Cəmi kredit qoyuluşları	Əvvəlki ilə nəzərən artım azalma %-lə	Sərbəst bank ehtiyatları	Əvvəlki ilə nəzərən artım + % azalma + %-lə	Kontokorrent kredit təftiq olunduğu halda kredit qoyuluşu	Cəmi kredit qoyuluşuna nəzərən artım %-lə
1	2005	1441.0	-	207.8	-	1648.8	+14.4
2	2006	2362.7	+63.96	384.3	+84.5	2747.0	+16.3
3	2007	4681.8	+98.4	194.5	-49.4	4876.3	+4.2
4	2008	7191.3	+53.6	306.0	+57.3	7497.3	+4.3
5	2009	8407.5	+17.0	371.6	+21.4	8779.10	+4.4
6	2010	9163.4	+9.0	704.6	+90.0	9868.0	+7.7
7	2011	9850.3	+7.5	725.6	+3.0	10575.9	+7.4
8	2012	12243.7	+24.3	740.6	+2.1	12984.3	+6.1
9	2013	15422.9	+26.0	592.2	+20.0	16015.1	+3.8
10	2014	18542.6	+20.2	785.1	+32.6	19327.70	+4.2
11	2015	21730.4	+17.2	2089.9	+166.2	23820.3	+9.6
12	2016	16444.6	-24.3	2111.0	+1.0	18555.6	+12.8
13	2017	11757.8	-28.5	1554.6	-26.4	13312.4	+13.22
14	2018	13020.3	+10.7	2080.8	+33.8	15101.1	+16.0
15	2019	15298.2	+17.5	2543.2	+22.2	17841.0	+16.6
16	2020	14530.4	-5.02	3054.6	+20.1	17585.0	+21.0
17	2021	17119.8	+17.8	173.4	+16.0	17293.2	+1.0
18	2022	20184.0	+17.9	1389.2	+701.2	21573.2	+6.9
19	2023	23979.1	+18.8	5050.8	+263.6	29029.9	+21.1

Mənbə: Cədvəl Azərbaycan Mərkəzi Bankının məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Belə ki, təhlil edilən dövr ərzində yalnız 2007-ci il, 2013-cü il və 2017-ci il istisna olmaqla qalan bütün illər ərzində artım qeydə alınmışdır. Əvvəlki il ilə müqayisədə bu artım 2006-cı ildə 84,9%, 2008-ci ildə 57,3%, 2009-cu ildə 21,4%, 2010-cu ildə 89,6%, 2011-ci ildə 2,98%, 2012-ci ildə 2,06%, 2014-cü ildə 32,6%, 2015-ci ildə 166,2%, 2016-cı ildə 1,0%, 2018-ci ildə 34,0%, 2019-cu ildə 22,2%, 2020-ci ildə 20,1%, 2021-ci ildə 16,0%, 2022-ci ildə 8 dəfə, 2023-cü ildə isə 3,6 dəfə olmuşdur. Müxbir hesablarda hesabat ilinin sonuna formalaşan sərbəst bank ehtiyatlarının bu qalıqları onu göstərir ki, hesabat ili ərzində bu məbləğ birdən birə deyil, günbəgün, aybaay artaraq yaranır. Əgər ilin əvvəlindən həmin vəsaitlər banklar tərəfindən kontokorrent kredit formasında istifadəyə kredit resursları formasında istiqamətlənərsə bu potensial bütövlükdə həm kredit təşkilatlarının, həm borcalanların vəziyyətinin yaxşılaşmasına səbəb ola bilər. Nəticədə isə ölkə iqtisadiyyatında mühüm makroiqtisadi göstəricilər olan ümumi daxili məhsulun həcmi artar, məşğulluğun səviyyəsi yüksələr, yoxsulluğun səviyyəsi aşağı düşər, inflyasiyanın həddi hədəflənən səviyyədə saxlana bilər.

Təhlillər vasitəsilə sübut olunur ki, risklərin aradan qaldırılması məqsədilə qısamüddətli kreditlərin ehtiyat mənbələrinin yaradılması istiqamətində daha bir mənbə çıxış edə bilər. Bu Mərkəzi Bank tərəfindən müəyyən edilmiş qaydalara əsasən tətbiq edilən məcburi ehtiyat normalarına görə xüsusi hesabda saxlanan vəsaitlərdir. Əgər nəzərə alsaq ki, Böyük Britaniya, Kanada və Lyuksemburq kimi inkişaf etmiş ölkələrdə bankların Mərkəzi Bankda minimum ehtiyatlar saxlamaq tələbi mövcud deyildir, bu halda ölkəmizin bank sistemində məcburi ehtiyatlar saxlamaq tələbi ləğv edilə bilər. Həmin vəsaitlər isə kredit təşkilatları tərəfindən gündəlik fəaliyyətdə aktiv şəkildə istifadə oluna bilər. Məcburi ehtiyatlar normasının məcmu kredit qoyuluşlarına təsirini öyrənmək üçün onun dinamikasına nəzər salmaq. (Cədvəl 4).

Cədvəl 4 məlumatlarından görünür ki, təhlil edilən 2005-2023-cü illər ərzində məcburi ehtiyat normalarının məbləğində volotillik mövcud olmuşdur. Belə ki, təhlili aparılan 19 il ərzində bu göstəricinin səviyyəsində on bir il artım, qalan səkkiz il ərzində isə azalma olmuşdur. Artım əvvəlki ilə nəzərən 2006-cı ildə 151%, 2007-ci ildə 59%, 2010-cu ildə 2,45%, 2011-ci ildə 382,3%, 2012-ci ildə 54,5%,

2013-cü ildə 48%, 2014-cü ildə 45,2%, 2016-cı ildə 211,6%, 2018-ci ildə 15,4%, 2019-cu ildə 1,5%, 2022-ci ildə 13,0%, 2023-cü ildə isə 3,0% olmuşdur.

Cədvəl 4. 2005-2020-ci illər ərzində Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatına kredit qoyuluşlarının və məcburi ehtiyat normalarının dinamikası (mln manatla)

İllər	Cəmi kredit qoyuluşu	Əvvəlki ilə nəzərən artım azalma (+;-) %-lə	Məcburi ehtiyat normaları	Əvvəlki ilə nəzərən artım, azalma (+;-) %-lə	Məcburi ehtiyatlar ləğv olunduqda kredit qoyuluşu	Cəmi kredit qoyuluşuna nisbət artım %-lə
2005	1441	-	83.9	-	1524.9	-
2006	2362.7	+63.96	210.6	+151.0	2573.3	+8.9
2007	4681.8	+98.4	334.8	+59.0	5016.6	+7.15
2008	7191.3	+53.6	223.9	-33.1	7415.2	+3.11
2009	8407.5	+17.0	20.4	-91.0	8498.5	+1.1
2010	9163.4	+9.0	20.9	+2.45	9184.3	+0.2
2011	9850.3	+7.5	100.8	+382.3	9951.1	+1.02
2012	12243.7	+24.3	106.3	+5.45	12350.0	+0.86
2013	15422.9	+26.0	157.0	+48.0	15579.9	+1.01
2014	18542.6	+20.2	228.0	+45.2	18770.6	+10.12
2015	21730.4	+17.2	47.4	-79.2	21777.8	+0.2
2016	16444.6	-24.3	147.7	+211.6	16592.3	+0.9
2017	11757.8	-28.5	141.2	-4.41	11899.0	+1.2
2018	13020.3	+10.7	163.0	+15.4	13183.3	+1.25
2019	15298.2	+17.5	165.4	+1.5	15463.6	+1.1
2020	14530.4	-5.02	149.5	-9.6	14679.9	+1.02
2021	17119.8	+17.8	62.3	-20.8	17182.1	+0.36
2022	20184.0	+17.9	70.4	+13.0	20254.4	+0.35
2023	23979.1	+18.8	72.5	+3.0	24051.6	+0.30

Mənbə: Cədvəl Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Cədvəldən görüldüyü kimi azalma aşağıdakı illərdə baş vermişdir. Əvvəlki il ilə müqayisədə azalma 2008-ci ildə 33,1%, 2009-cu ildə 91%, 2015-ci ildə 79,2%, 2017-ci ildə 4,41%, 2020-ci ildə 9,6%, 2021-ci ildə isə 20,8% olmuşdur. Təhlillər göstərir ki, azalma 2008-2009-cu illərin və 2015-ci il böhranının dövründə, böhranın yaratmış olduğu mənfi meyillərin təsiri altında baş vermişdir. Digər illərdə, yəni 2017, 2020 və 2021-ci illərdə məcburi ehtiyat normalarının azalması həmin illərdə məcmu kredit qoyuluşlarının azalması səbəbindən yaranmışdır.

Araşdırmalar göstərir ki, əgər təhlil edilən dövr ərzində kredit təşkilatlarının yaratmış olduqları məcburi ehtiyat normaları üzrə vəsaitlər kredit qoyuluşlarına yönəldilsəydi bu halda məcmu kredit qoyuluşları 2006-cı ildə 8,9% artaraq 2573,3 mln manata, 2007-ci ildə 7,15% artaraq 5016,6 mln manata, 2008-ci ildə 3,11% artaraq 7415,2 mln manata, 2009-cu ildə 1,1% artaraq 8498,2 mln manata, 2010-cu ildə 0,2% artaraq 9184,3 mln manata, 2011-ci ildə 1,02% artaraq 9951,1 mln manata, 2012-ci ildə 0,86% artaraq 12350,0 mln manata, 2013-cü ildə 1,01% artaraq 15579,9 mln manata, 2014-cü ildə 10,12% artaraq 18870,6 mln manata, 2015-ci ildə 0,2% artaraq 21777,8 mln manata, 2016-ci ildə 0,9% artaraq 16592,3 mln manata, 2017-ci ildə 1,2% artaraq 11899,0 mln manata, 2018-ci ildə 1,25% artaraq 13183,3 mln manata, 2019-cu ildə 1,1% artaraq 15463,6 mln manata, 2020-ci ildə 1,02% artaraq 14679,9 mln manata, 2021-ci ildə 0,36% artaraq 17182,1 mln manata, 2022-ci ildə 0,35% artaraq 20254,4 mln manata, 2023-cü ildə isə 0,30% artaraq 24051,6 mln manata çatardı. Bu isə nəticədə həm kredit təşkilatlarının, həm də borcalanların fəaliyyətinin səmərəliliyini artırardı. Nəticədə isə iqtisadi aktivlik yüksələrək ölkənin iqtisadi həyatında mühüm rol oynayan makroiqtisadi göstəricilərin səviyyəsi artardı. Beləliklə məcburi ehtiyat normaları banklarda baş verə biləcək potensial risklərin aradan qaldırılması məqsədilə, həmçinin qısamüddətli kreditlərin ehtiyat mənbələrinin yaradılması istiqamətində mühüm amillərdən birinə çevrilə bilər.

4. Bank risklərinin aradan qaldırılmasının təkmilləşdirilməsi istiqamətləri.

Banklarda qısamüddətli kreditləşmədə risklərin aradan qaldırılması istiqamətində təkmilləşdirilmənin mühüm istiqamətlərindən biri kimi də potensial risklərin düzgün təhlil edilməsi və onlara qarşı tədbirlərin həyata keçirilməsi ola bilər. Fikrimizcə bunun üçün aşağıdakı tədbirlərin icra olunması vacibdir:

- bankın potensial risklərinin səviyyəsinin müəyyən edilməsi;
- ayrı-ayrı əməliyyatlar üzrə baş verə biləcək risklərin səviyyəsinin və xarakterinin müəyyən edilməsi;
- qısamüddətli kreditləşmədə risklərin səviyyəsinə təsir edən amillərin müəyyən edilməsi;
- qısamüddətli kreditləşmədə bank risklərini yaradan amillərin

müəyyən edilməsi, bunun üçün qabaqcadan müəyyən etmə sisteminin formalaşdırılması;

- bank risklərini yaradan mənfə meyllərin və amillərin müəyyən edilməsi, onların təsir dərəcəsinin minimumlaşdırılması üçün kompleks tədbirlər planının hazırlanaraq icraat üçün qəbul edilməsi;

- bank əməliyyatlarının risklik səviyyəsi barədə təhlili materialların hazırlanması;

- aparılmış təhlillər nəticəsində əldə olunmuş qərarlara əsasən bank risklərinin səmərəli idarə olunması sisteminin tətbiq olunması;

- bank risklərinin idarə olunması strategiyasının işlənilib hazırlanması;

- risklərin idarə olunması strategiyasının əsas istiqamətləri bazasında hər bir növ riskə taktiki yanaşmanın sistemləşdirilməsi və s.

Dünya təcrübəsindən məlum olduğu kimi bank riskləri üzrə baş vermiş itkiləri kompensasiya etmək üçün ehtiyatlar iki qrupa bölünürlər. Onlardan birincisi **ümumi ehtiyatlar, ikincisi isə məqsədli ehtiyatlardır.**

Qısamüddətli kreditləşmədə bank risklərinin aradan qaldırılması istiqamətində istifadə edilən variantlardan biri də **məqsədli ehtiyatlardan** yararlanmaqdan ibarətdir. Məqsədli ehtiyatların özünəməxsus xüsusiyyətləri ondan ibarətdir ki, bu ehtiyatlar hər bir kredit əməliyyatı və mümkün risklər üzrə identifikasiya olunur. Belə bir identifikasiyanı aparmaq üçün konkret olaraq hər bir kredit əməliyyatı və konkret risklərin vəziyyəti, səviyyəsi araşdırılır. Hər bir əməliyyat üzrə mümkün itkilərin məbləği müəyyən edilərək onların qarşısının alınması üçün məqsədli ehtiyatlar istifadə edilir. Göründüyü kimi məqsədli ehtiyatlar hər bir konkret kredit əməliyyatı və hər bir risk növü üzrə itkilərin ödənməsinə yönəldilir. Fikrimizcə ölkəmizdə qısamüddətli kreditləşmədə baş verə biləcək risklərin qarşısının alınması üçün məqsədli ehtiyatlar aşağıdakı parametrlər üzrə formalaşdırılsa daha da səmərəli nəticələr əldə etmək olar:

- ssudaların təsnifatlaşdırılmasının təşkil olunması. Bu hər bir ssuda növü üzrə mümkün itgilər üzrə ehtiyatların formalaşdırılması üçün zəruridir;

- qeyd edilən təsnifatlaşmanı formalaşdırılmış meyarlar üzrə tərtib etməli. Bu meyarlar özündə kredit riskinin dərəcəsini əks

etdirməlidir. Kredit riskinin dərəcəsiindən asılı olaraq, o bir neçə qrupa ayrılmalıdır;

- kredit riskinin dərəcəsiini onun asılı olduğu əsas göstəricilərə görə müəyyən etməli. Bu göstəricilərə hər bir ssudanın təmin olunma səviyyəsi, ödəmələrin müddəti, onun ssudanın malik olduğu mənbə (xüsusi və ya cəlb olunmuş vəsaitlər), kredit müqavilələrinin uzadılma müddəti aid olunmalıdır;
- borcalana təqdim olunmuş kreditləri təminat keyfiyyətinə görə təsnifatlaşdırılması. Belə təsnifat qruplaşmasına aid etməli: dəyərindən yüksək səviyyədə təmin olunmuş, dəyəri səviyyəsində təmin olunmuş, kifayət dərəcədə təmin olunmamış və ümumiyyətlə təmin olunmamış. Bu təsnifatlaşma aparılarkən paralel olaraq girovun, yəni real təminatın keyfiyyəti nəzərə alınmalıdır. Girovun keyfiyyətini müəyyən edərkən onun real bazar qiymətinin səviyyəsi, dəyəri və onun aktiv olaraq likvidlik səviyyəsi nəzərə alınmalıdır;
- kredit risklərindən qaçmaq üçün kreditin təminatı rolunda bu və ya digər iqtisadi subyektin himayədarlığından imtina edərək onu qəbul etməmək;
- borcalana təqdim olunmuş kredit qoyuluşları üzrə əsas borcun mərhələli ödənişi zamanı kredit riskini bütün borc məbləği üzrə qiymətləndirməli;
- əvvəlcədən razılaşdırılmış şərtlərə görə kreditin mərhələli ödənişi nəzərdə tutulmasına baxmayaraq məqsədli ehtiyatın bütün borc məbləği üzrə yaradılması;
- bu və ya digər parametrlərin dəyişməsi səbəbindən yaradılmış məqsədli ehtiyatların məbləğində mütəmadi olaraq dəyişikliklərin həyata keçirilməsi;
- kredit riskinin qrupunun müəyyən edilməsi üçün istifadə edilən göstəricilərin və göstəricilər sisteminin daimi müşahidə və nəzarətdə saxlanması;
- hər bir bankın mənfəətinin səviyyəsindən asılı olmayaraq hər bir ssuda əməliyyatı üzrə məqsədli ehtiyatların yaradılmasına vəsaitlərin ayrılması.

Fikrimizcə məqsədli ehtiyatların tərəfimizdən təklif edilən formada və həmin parametrlər üzrə formalaşdırılması və istifadə

edilməsi bank riskləri üzrə itkilərin kompensasiya edilməsini təmin edə bilər.

Fikrimizcə qısamüddətli kreditləşmədə bank risklərinin aradan qaldırılmasının təkmilləşdirilməsi istiqamətində mühüm məsələlərdən biri də **banklarda kapital bazasının strukturu ilə əlaqədardır**. Məlum olduğu kimi bankın kapital bazası iki mühüm hissədən, xüsusi kapitaldan və cəlb olunmuş vəsaitlərdən ibarətdir. Bu strukturda xüsusi vəsaitlərin xüsusi çəkisinin artırılması yolu ilə bankın kapitallaşma səviyyəsinin artırılması ən vacib şərtlərdəndir. Çünki kapitallaşma səviyyəsi artdıqca bank öz fəaliyyətində daha çox manevr etmək imkanları əldə edir, daha böyük miqyasda ekspansiv kredit əməliyyatları aparır, bu siyasəti həm şaqulu, həm də üfüqi istiqamətdə genişləndirə bilər. Nəticədə yüksək mənfəət səviyyəsi əldə edə bilər ki, bu da istənilən potensial risklərin qarşısını almağa imkan yaradır.

Banklarda qısamüddətli kreditləşmə zamanı yaranan risklərin aradan qaldırılması istiqamətində mühüm təkmilləşdirmə istiqamətlərindən biri də **qeyri-işlək aktivlərin restrukturizasiyasının** həyata keçirilməsi ola bilər. Ölkəmizdə fəaliyyət göstərən bankların fəaliyyətinin təhlili göstərir ki, 2015-ci ildə baş vermiş iki devalvasiya nəticəsində bank sistemində və konkret olaraq hər bir bankda qeyri-işlək aktivlərin həcmi xeyli artmışdır. Həmin dövrdə yaranmış vəziyyət, yəni restrukturizasiya olunmuş kreditlərin artım dinamikasının mövcud olması bankların malik olduğu kredit portfelinin vəziyyətinin getdikcə pisləşməsi meylinin olduğunu, həmçinin qeyri-işlək kreditlərin məbləğinin artımını şərtləndirmişdir.

Risklərin aradan qaldırılmasının təkmilləşdirilməsi istiqamətlərindən biri də **sığorta bazarının inkişaf etdirilməsindən** ibarətdir. Bunun üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən məsələlər həm depozitlərin, əmanətlərin sığorta edilməsindən, həm kreditlərin sığorta edilməsindən, həm də bank risklərinin sığorta edilməsindən ibarət olmalıdır. Məlum olduğu kimi mükəmməl sığorta bazarının olması banklara risklərdən qorunmağa kömək edir, qeyri-müəyyənlikləri aradan qaldırmağa imkan yaradır. Bunlarla yanaşı sığorta bazarı sərbəst pul vəsaitlərinin daxili yığım formasında toplanmasını həyata keçirərək, yeni investisiya kanalı yaradır. Bu kanal vasitəsilə ölkə iqtisadiyyatının davamlı inkişafında multiplikativ rola malik

funksiyanı yerinə yetirir.

Qısamüddətli kreditləşmə zamanı banklarda yaranan risklərin aradan qaldırılmasının təkmilləşdirilməsi istiqamətində atılan mühüm addımlardan biri də **depozit bazarının fəaliyyətinin tənzimlənməsi** ola bilər. Bu bazarın əhəmiyyəti bir çox səbəblərdən çox böyükdür. Bu bazar bir tərəfdən sərbəst pul vəsaitlərinin sahiblərinə gəlir gətirir, bir tərəfdən bankın kapital bazasını formalaşdırır, bir tərəfdən kredit resurslarına çevrilərək iqtisadiyyatın sahələrinin pula olan ehtiyacını ödəyir və s. Qeyd edilənlərlə yanaşı nəzərə almaq lazımdır ki, depozit bazarında formalaşan faiz siyasəti bütövlükdə bankların apardığı kredit siyasətinə həlledici təsir edir. Belə ki, banklar tərəfindən ssuda kapitalının formalaşdırılması məqsədilə qəbul edilən depozitlərin faizi yüksək olduqca bankların iqtisadiyyata kredit qoyuluşlarının da faizi yüksəlir. Nəticədə bir çox hallarda real sektorun bir çox sahələrinə verilən kreditlərin illik faiz dərəcələri həmin sahələrdə mövcud olan mənfəətlilik səviyyəsini üstələyir. Bu isə həmin sahələrin inkişafında maneəyə çevrilərək, iqtisadi fəallığı aşağı salır və müxtəlif xarakterli risklər yaradır. Buna görə də ölkəmizdə depozit bazarında formalaşan faiz dərəcələrinin istər iqtisadi, istərsə də inzibati üsullarla tənzimlənməsinə ehtiyac vardır.

Nəticə:

1. Kredit əməliyyatları həm kredit təşkilatlarının, həm də digər iqtisadi subyektlərin fəaliyyətində mühüm rola malikdir. Kreditlər kredit təşkilatının fəaliyyətində əsas gəlir mənbəyi rolunu, iqtisadi subyektlərin fəaliyyətində isə dövriyyə vəsaitlərinin çatışmazlığının tamamlanmasının mühüm mənbəyi rolunu oynayır.

Kredit təşkilatları kredit əməliyyatlarını apararkən təcrübədə tez-tez tətbiq edilən iqtisadi üsullar vasitəsilə müxtəlif iqtisadi subyektlərə və fiziki şəxslərə kreditlər verir, onların tələb edilən prinsiplər əsasında istifadəsinə şərait yaradaraq, sonradan geri qaytarılmasını təmin edirlər. Bu yolla kreditlər iqtisadi subyektin kapital dövriyyəsində zəruri hallarda iştirak edərək yeni dəyər yaradır. Kreditlər bir tərəfdən iqtisadi subyektin fəaliyyətinin fasiləsizliyini təmin edir, digər tərəfdən isə iqtisadiyyatda həm iqtisadi fəallığı yüksəldir, həm də ümumi daxili məhsulun artımını şərtləndirir.

2. Tərəfimizdən aparılan tədqiqat vasitəsi ilə müəyyən olunmuşdur ki, qısamüddətli kreditləşmə həyata keçirilərkən bank riskləri qaçılmaz olur. Müəyyən edilmişdir ki, qeyri-neft sektorunda tətbiq edilən qısamüddətli kreditləşmənin müasir formalarının hamısı keçici xarakter daşıyır. Bu səbəbdən də onlar arasında üzvi əlaqə çox zəifdir. Eyni zamanda bu kreditləşmə formaları iqtisadi subyektlərin borc vəsaitlərinə olan ehtiyaclarını heç də həmişə vaxtlı-vaxtında və çevik şəkildə təmin edə bilmir. Bu səbəbdən də qısamüddətli kreditləşmə tətbiq edilərkən bank risklərinin yaranma ehtimalı artır. Bəzi hallarda isə iqtisadi subyektlərə təqdim olunmuş kreditlər onların kapitalının tam dövriyyəsinin bitdiyi dövrdə operativ olaraq qaytarılır. Elə bu səbəbdən də bankların fəaliyyətində baş verən kredit riskləri qeyri-texnoloji xarakter daşıyırlar.

3. Araşdırmalar nəticəsində müəyyən olunmuşdur ki, xarici ölkələrin təcrübəsində tətbiq edilən qısamüddətli kreditləşməyə dair işlənmiş olan sistem və yanaşmalar inzibati qaydada yuxarı təşkilatlar tərəfindən verilən qərarlar əsasında deyil, bank sistemlərinin öz müştəriləri ilə uzun illər müddətində formalaşan qarşılıqlı münasibətlər əsasında meydana gəlmişdir.

Ümumiləşdirilmiş formada yanaşsaq demək olar ki, xarici ölkələrin çoxunda bir-birindən fərqlənən kreditləşmə sistemində qısamüddətli kreditləşmənin artıq formalaşmış olan parametrləri mövcuddur. Həmin kreditləşmə formalarının təhlil edilərək nəzərdən keçirilməsi nəticəsində onların iqtisadiyyat üçün əhəmiyyəti müəyyən edilməsi, onlardan səmərəli istifadənin yolları, ölkəmizdə tətbiqi imkanları araşdırılmışdır. Həmin mütərəqqi qısamüddətli kreditləşmə formaları olan kredit xətti, overdraft və kontokorrentin tətbiqi və onlarla əməliyyatların həcmnin genişləndirilməsi tövsiyyə olunmuşdur.

4. Tərəfimizdən tədqiqatla sübut olunmuşdur ki, istənilən ölkədə həyata keçirilən kreditləşmənin səmərəli nəticələr verməsi üçün onun mükəmməl hüquqi-normativ bazası mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Belə bir bazanın olması kredit əməliyyatlarının beynəlxalq standartlara uyğun olaraq reallaşdırılmasını, eyni zamanda isə onun ölkədə aparılan iqtisadi siyasətin maraqlarına tabe etdirilməsini təmin edir. Təkmil hüquqi-normativ bazanın olması bu sahədə fəaliyyət göstərən kredit təşkilatlarının, həm də nəzarət orqanlarının fəaliyyətinin düzgün

qurulmasını təmin edir.

5. Araşdırmalar nəticəsində qısamüddətli kreditləşməyə aid əsas göstəricilər arasında əlaqələrin ekonometrik qiymətləndirilməsi aparılmışdır. Tərəfimizdən Azərbaycan iqtisadiyyatında 2005-2020-ci illərin göstəriciləri əsasında məcmu kredit qoyuluşlarının ÜDM-ə təsiri qiymətləndirilərək müəyyən olunmuşdur ki, iqtisadiyyata kredit qoyuluşlarının nominal həcmnin 1% artması nominal ÜDM-in 0,67% artmasına səbəb olur. Eyni zamanda tərəfimizdən müəyyən olunmuşdur ki, milli valyutada kredit qoyuluşlarının nominal həcmnin 1% artması nominal ÜDM-in 0,50%, xarici valyutada kredit qoyuluşlarının nominal həcmnin 1% artması isə nominal ÜDM-in 0,08% artması ilə müşayiət olunur. Bunlarla yanaşı tədqiqat vasitəsilə müəyyən olunmuşdur ki, qısamüddətli kredit qoyuluşlarının nominal həcmnin 1% artması nominal ÜDM-in 0,70% azalması, uzunmüddətli kredit qoyuluşlarının nominal həcmnin 1% artması isə nominal ÜDM-in 0,80% artması ilə müşayiət olunur. Bundan əlavə müəyyən olunmuşdur ki, sərbəst bank ehtiyatlarının nominal həcmnin 1% artması iqtisadiyyata məcmu kredit qoyuluşlarının 0,37% artması ilə müşayiət olunur.

6. Tərəfimizdən aparılan araşdırma vasitəsilə müəyyən olunmuşdur ki, qeyri-neft sektorunda qısamüddətli kreditləşmə zamanı yarana bilən risklərin qarşısını almaq üçün banklar bu növ kreditləşməyə yanaşmanı ciddiləşdirməli, qısamüddətli kreditlərdən istifadə edən subyektlərin hər birinin maliyyə vəziyyətinin dinamikası üzərində daimi nəzarət yaratmalı, kreditləşmədə olan vəsaitlərin azad olması anı ilə onun digər iqtisadi subyektlərə təkrar yerləşdirilməsini uzlaşdırmalıdır. Bir sözlə banklar qısamüddətli kreditləşmə zamanı potensial risklərə qarşı dayanıqlı olmaq üçün özünün aktiv və passivlərini bir sıra parametrlər üzrə uzlaşdırmalı, uyğunlaşdırmalıdırlar.

7. Tərəfimizdən müəyyən edilmişdir ki, qısamüddətli kreditləşmə zamanı banklarda yaranan risklərin aradan qaldırılması üçün xüsusi maliyyə mexanizminin mövcud olması vacib və zəruri şərtidir. Belə bir mexanizmin işlənilib hazırlanması və bankların fəaliyyətində tətbiq edilməsi bu günün aktual problemlərindən birinə çevrilmişdir.

Bu mühüm problemin həll edilməsi üçün tərəfimizdən banklarda ümumi və məqsədli ehtiyatların yaradılması, banklarda kapital bazasının strukturunun yekmilləşdirilməsi, qeyri-işlək aktivlərin

restrukturizasiyasının aparılması, bank əməliyyatları üzrə sığorta fəaliyyətinin genişləndirilməsi, depozit bazarında tənzimlənmənin aparılması və maliyyə inkluzivliyinin genişləndirilməsi tövsiyyə olunmuşdur.

Dissertasiya işinin mövzusu ilə bağlı aşağıdakı məqalələr və tezislər dərc edilmişdir:

1. E.M.Seyidov. «Qeyri-neft sektorunda qısamüddətli kreditləşmənin metodologiyası» // Odlar Yurdu Universitetinin Elmi və Pedaqoji Xəbərləri, Bakı şəh., 2020-ci il, №56.
2. E.M.Seyidov. “Qısamüddətli kreditləşmə müəssisənin pul dövriyyəsinin elementi kimi” // Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyatının Davamlı İnkişafında İnnovasiyaların Rolu. İSSN: 1682-9123. Naxçıvan şəh. 29.02.2020, №141
3. E.M.Seyidov. “Qısamüddətli kreditləşmənin metodları və onların kredit risklərinə təsiri” // Kooperasiya elmi-praktiki jurnal (İSSN: 2218-91-49), Bakı şəhəri, 25.09.2020-ci il, №3(58)
4. E.M.Seyidov. “Azərbaycanda qısamüddətli kreditləşmənin mütərəqqi xarici formalarının tətbiqi zəruriliyi” // Odlar Yurdu Universiteti. Müasir təhsilin inkişafında Beynəlmilləşmənin rolu, Bakı şəhəri, 03.05.2019-cu il, №1.
5. E.M.Seyidov. “Qısamüddətli kreditləşmənin xarici təcrübəsi” // Naxçıvan Universiteti. Elmi Əsərlər (İSSN: 2616-4248), Naxçıvan şəh., 2018-ci il, №4(11)
6. Э.М.Сейидов. «Особенности краткосрочного кредитования в нефтяном секторе Азербайджана» // Вопросы управления и экономики: современное состояние актуальный проблем (ISSN: 2587-8638), Москва, 2020, №1(29)
7. Э.М.Сейидов. «Основные формы краткосрочного кредитования в негосударственном секторе Азербайджана» // Экономика & Держава (ISSN: 2306-6806), Киев, 2019, №4.
8. E.M.Seyidov. «Qeyri-neft sektorunda qısamüddətli kreditləşmənin prioritet istiqamətləri» // Naxçıvan Universiteti. Elmi Əsərlər (İSSN: 2616-4248), Naxçıvan şəh., 2021, №3(22)

Dissertasiyanın müdafiəsi “30” sentyabr 2026-cı il tarixində saat 17:00-da Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin nəzdində fəaliyyət göstərən FD 2.10 Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: Az 1001, Bakı şəhəri, İstiqlaliyyət küçəsi 6,

Dissertasiya ilə Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Avtoreferatın elektron versiyası Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin rəsmi internet saytında (www.unec.edu.az) yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat “30” iyun 2026-cı il tarixində göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 17.06.2026
Kağızın formatı: 60x84 ¹/₁₆.
Tiraj:100.
Həcmi 1 ç.v. (45332 işarə)

*“AA – Poliqraf” istehsalat-kommersiya birliyində
hazır diopozitivlərdən istifadə olunmaqla çap edilmişdir.*

Əlaqə üçün: capevi@internet.ru / (+99455) 201-2809